

ԿԱՐԹԻՔՆԵՐ ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՄԱՍԻՆ

... Հայ կրթական հիմնարկության այդ կարևոր ձեռնարկով, զոր ամեն գնահատումն էլ կհամարենք, կհավատանք, թե «Հայոց Հայրիկ»-ին ցիրուցան հատորներով լույս տեսած գործերը միության մը վերածվելով, հայ հանճարի մը ճառագայթումը մշտնջենավորելու նվիրական պարտականությունը կկատարվի, անկորուստ պահպանելու այդ գրական թանկագին նշխարները, և անոնցմով վերապրեցնելու համար մեծ հովիվը իր ժողովրդին մեջ:

Գուցե ոմանք տակավին կանուխ նկատեն «Խրիմյան»-ը վերապրեցնելու պետքը, քանի որ անոր հասարակաց հմայքը դեռ չէ ջրնջված այն կուրծքերեն, որ անոր շունչովը բաբախեցին. ու դեռ ապրող սերունդ մը կա մեր մեջ, որ անոր կյանքն ու գործերը կպատվեն կենդանի պաշտումով մը, դեռ վարապետ Արծիվին թոհնը կհածի մեր մթնոլորտին մեջ, իր լուսավոր ստվերը դեռ բաժնված չէ մեր արևեն, դեռ իր ձայնն ու հառաչքները, իր երգերն ու պատգամները չեն մարած, չեն մոռցված:

Սակայն ժամանակը, ամերիկահայ գաղութին մեջ մանավանդ, գուցե օր մը ավելի առաջ անտեսել տա մեր իրականությունը կենսագործող ամենեն արդյունավետ կյանքերն անգամ քան այլուր, ցորչափ ընկուզիչ քաղաքակրթության մը պահանջները հետզհետե բռնանան հայ ճակատագրին, ցեղին ու լեզվին, պատմության ու հավատքին վրա: Այս լուռ սպառնալիքին դեմ ի՞նչ ավելի զորեղ, ի՞նչ ավելի փրկարար դեր մը կրնա ստանձնել Հայ կրթական հիմնարկությունը, քան այն նվիրումը, որով իր շուրջը շնչող նոր սերունդին և հետնորդներուն համար բարոյապես կգոտեպնդվի, որպեսզի անոնք շնորհալի իրենց մայրենի լեզուն, շնորհալի համար Սահակեն մինչև Խրիմյան, Վարդանեն մինչև Անդրանիկ խորաքանդակ դրոշմված տոհմային պատմության կարկառուն էջերը: Այս շքանդ նախահոգության տենչանքը, որով զգածված է Հայ կրթական հիմնարկությունը, մեր համոզումին ու հավանու-

թյան բոլոր ուժովը կզրվատենք, ու կհրավիրենք ամեն հայ անհատ, որ իրավունք համարի ազգին մեծ մարդերովը պարծելու, կհրավիրենք, այո՛, որ կարդա մեր կյանքի տեսարանության նոր Սամվելը, մեր իմաստության Սիրաքը, մեր ողբերուն Երեմիան, մեր ընտանեկան դրախտին ավետարանիչը, մեր հայ թոռնիկներուն մեծահավատ Պապիկը, ազդվելու անոր հրահանգիչ և հայրենանվեր խոսքերեն:

Հայրիկի գրվածները, թեև գրական արվեստի հրապույրը չունին, սակայն չենք կրնար ուրանալ, թե անոնք իրենց պարզ, բայց խորունկ արտահայտություններուն մեջ կպահեն բնական ու սրտառուլ գեղեցկություն մը: Մանավանդ որ մեր ամոթխած ու հայրենաբաղձ բարքերուն նկարագիրը, զոր հայրական ջերմ զգացումներով ու կիրթ փորձառությամբ կավանդեն մեզի, դասեր են, որոնք չեն կրնար իրրև ղողանջյուն բախել մեր ականջները, այնքա՛ն հնչուն է և թրթռուն Հայրիկի սրտին. վրդովեցուցիչ զանգակին պղինձը: Մեր կյանքին գիրքը պիտի կարդանք իրմով, իր մեջ ծրարված անցյալ մը վերհիշելու համար ի պատիվ մեր ցեղին:

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

(Հայ կրթական հիմնարկության բարձրագույն ուղղված նամակից: Տե՛ս «ԱՄԲՈՂՋԱՆ ԵՐԿԵՐ ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ», Նյու-Յորք, 1929 թ.)

... Հո՛ն է հիմակ իր հողակույտը, էջմիածնի Կաթողիկեին հովանավուն տակ, առընթեր Աշտարակեցվույն շիրմին: «Մանուկ մը,— ինչպես պիտի ըսեր բանաստեղծը,— երկու քայլով կրնա լափել զայն», անբովանդակելի մեծության աճյունացյալ այդ մնացորդը. բայց ո՞վ կարող է կշռել մեծությունը իր հիշատակին:

... Իբրև եկեղեցական կարգն ազգային գործիչ, պիտի զուգակշռվի. միշտ երկու ներ-

սեսներուն՝ Աշտարակեցիին ու Վարժապետ-
յանին հետ, ու անոնց նման, պիտի մնա մեր
պատմության նոր ժամանակաց ամենին
թանկագին փառքերեն մին:

Անտարակույս, Հայրիկ շունեցավ այդ
երկուքեն ո՛չ առաջինին ռազմական ձրքերը
և ոչ երկրորդին դիմանադիտական շնորհ-
ները. իր կազմվածքին բերմունքն էր այդ-
բայց գլեց գերազանցեց զանոնք հեղափոխա-
կան ավյունի հորդահոսան հեղեղումովը, ո-
րուն անցամաքելի աղբյուրներն եղան իր
խոսքն ու գրիչը, և իր կյանքն իսկ համակ, և
այս՝ տուրքն էր իր հոգվույն:

... Պարզ կյանքի մարդ, զգացումի և գա-
ղափարի մարդ, բայց հավետ գործի և սկզբ-
րունքի մարդ եղավ նա, ավելի կամ նվազ
աստիճանով մը, իր բոլոր ասպարեզներուն
մեջ, Վարդգի վանահայրութենեն մինչև էջ-
միածնի կաթողիկոսությունը, մինչև իր վեր-
ջին շունչը:

Սրտի և կամքի իր այդ անփոխանակելի
առավելություններուն շնորհիվ էր, որ էջ-
միածին՝ Հայաստանայց Եկեղեցվո պաշտո-
նավայրը, իրիմյանի օրով իսկապես եղավ
հայ ազգային կյանքի կեդրոն, որո՛ւն ուղղը-
վեցան բոլոր նայվածքները, որո՛ւն մեջ ամեն
հայ կթվեր լսել ի՛ր իսկ սրտին բաբախումը՝
պաշտված Հայրապետի մը սրտին մեջ:

Անցած են հիմա այս ամենքը. պաշտո-
նական աթոռներու և վարչական դիրքերու
վրա Հայրիկի թողած հետքերեն՝ Պոլսո
Պատրիարքարանին մեջ թերևս նկար մը
միայն ու էջմիածնի գավիթին մեջ տապանա-
քար մը կ'մնան այժմ, ժամանակակիցներու
հիշողության մեջ պահված հույլ մը մանրա-
դեպերու հետ, որոնք շինք գիտեր, թե որքան
կրնան ապրիլ տակավին:

Բայց կա բան մը, որ պիտի տեսնեք երե-
կար, որուն մեջ Հայրիկի անունն ու հոգին
պիտի ապրին մշտապես. իր գրական գոր-
ծե՛րն են անոնք: Լավագույն և մեծագույն
հիշատակաբանը, որ պիտի անմահացնե
իրիմյանի հիշատակը, է ա՛յն՝ զոր ինքն իսկ
կերտեց իր գրիչովը. իր գրականությունը:

Իր զույգ «Հրավիրակ»-ները, իր «Ար-
ծիվ»-ն ու «Արծիվիկ»-ը, «Մարգարիտ»-ն ու
«Մաշիկ»-ը, «Վանգույծ»-ն ու «Հայ-
գույծ»-ը, «Ժամանակ և խորհուրդ յուր»-ը,
«Դախախի բնուանիք»-ը, «Սիրաբ և Սամ-
վել»-ը, «Պապիկն ու Թոռնիկ»-ը հայ մատե-
նադրության ազգայնական բաժինին մեջ
պիտի ունենան իրենց ինքնուրույն տեղը, և
անմոռաց պիտի թողուն իրիմյանի անունը:

... Պիտի ապրի այդ գրականությունը.
արցունքով և սիրտփանքով պիտի կարդան
զայն ապագա սերունդները, վասնզի հայ
հոգվույն ամենահարազատ ցուացումն է ան,

բազմակողմանի շնորհներով զեղեցկացած
իմացականութենե մը պրիսմակված:

Ամենքը անոր մեջ պիտի տեսնեն ամենն
հինավուրց ցեղի մը ամենն ազնվական
տիպարներեն մին, որ զաղտնիքն ունի սըր-
տերը հմայելու:

Մեկը անոր վրա պիտի ճանչնա իր երա-
ղին մտապատկերին առջև ունայնացած
զերվիչը, մյուսը՝ Աստվածաշնչի ներգործու-
թյամբը առյցուն և տեսիլք տեսիլք հավերշ-
տակվող մարգարեն, ոմանք՝ պատմական
ուսուցիչը, ուրիշներ՝ հայրենանվեր գործիչը
և անտիկ գաղափարի մը անկեղծ առաքա-
լը, ու ամենքը՝ գութի, սիրո, բարության և
խանդաղատանքի մարմնացյալ անհատակա-
նությունը, որ միակ անուն մը ունեցավ, Ազ-
գին ծոցեն, ժողովրդին սրտեն փրթած բառ
մը. ՀԱՅՐԻԿ:

Այս անունը ամենուն մտածությանը մեջ
պիտի գծագրե քաղցրությամբ օծուն դեմք
մը, շրջանակված խորհրդապատկերներու
շարքով մը, որուն կազմիչ տարրերը պիտի
ըլլան խաչքարի մը շուրջ, կաթողիկեի մը
կիսաստվերը, հովիվն գրկված գառնով մը,
արտրի մը մաճը, փետուրե գրիչ մը, որ
արծվեկտուց կաղամարի մը մեջ է թաթխված
և խաչանիշ կառախուրակներ:

Իր գրքերեն հատվածներ պիտի կարդա-
վին Եկեղեցվո մեջ, իր մահվան օրը պիտի
հիշատակվի կրոնքին ու Ազգին երախտավոր
գործիչներու շարքին մեջ:

Ու նայելով սփռված Հայաստանի պատ-
կերին, զոր ամեն հայ պիտի ունենա իր տան
մեջ Հայրիկի պատկերի դիմացը, ամենքը
պիտի ըսեն յուրովի.

— Վախ որ չհասավ այս օրերուն:

ԹՈՐԳՈՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՍ ԿՈՒՇԱԿՅԱՆ
(«ԵՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿ», Փարիզ, 1951 թ.)

... իրիմյանը յուր կյանքում շատ անգամ
մեծ գումարներ ձեռք ձգեց, բայց նա մնաց
միշտ աղքատ, միշտ պարտքերի տակ խըր-
ված: իրիմյանը խիստ անփույթ էր դեպի յուր
անձնական վայելչությունը, դեպի յուր բա-
րեկեցությունը. նա յուր վերա ոչինչ չէր
վատնում, իսկ բնավորությամբ, եթե կարելի
է այդպես կոչել, կոմունիստ էր: Նա որպես
անհաշիվ կերպով ստանում էր, նույնպես
անհաշիվ կերպով սպառում էր: Հանդիպած
աղքատին իրիմյանը պատրաստ էր յուր
վերջին փարան տալ և ինքը սոված մնալ: Սե-
փականությունը նրա համար ոչինչ նշանա-
կություն չունեց, երբ նա ծառայում էր ընդ-
հանուրի օգտին: իրիմյանը չէր ծնված բար-
ձր կոշման համար, որ Պատրիարքական
Աթոռի վերա փոսեցներ յուր կյանքը, և ձեռ-

քը, որ սովոր էր մուսուլմանների շնորհած քնարը հնչեցնել, պարապեցներ Քաղաքական և կրոնական ժողովների վճիռները ստորագրելով:

Խրիմյանը հոգով բանաստեղծ է, իսկ սրբատով առաքյալ: Նա հիշեցնում է մեզ հինգերորդ դարու անձնուրաց արեղաներին, որք հոգևոր զինվորության ցուպը ձեռքներին կրած, հուրի և սուրի միջից անցնելով պտտում էին Հայաստանում, ուսում, գիտություն և կրոնք էին տարածում:

Խրիմյանի պատրիարքության շորս տարին անցավ խիստ անգույն կերպով: Նա մի երեվելի բան չարդյունարեց, որովհետև նա կառավարչական մարդ չէր: Այլ խոսքով նա ուսած չէր դիպլոմատիկական խորամանկ ձևերը, որով հմուտ քաղաքագետը պտտեցնում է յուր նենգավոր մեքենան:

Բ Ա Ֆ Ֆ Ի

(«ՄՇԱ», Թիֆլիս, 1873 թ., № 49)

... Նա հայտնվում է հայության որպես վասպուրականի մի համեստ վանքի համեստ վանահայր: Համեստ իր սովորություններով, բարձր ու վարքով, նիստ ու կացով, մարդկանց հետ պարզ վարմունքով, բայց անասելի հանդուգն, որպես գաղափարի համար մարտնչող, որպես մոլեռանդ պաշտող մարդկային մտքի...: Երջանիկ մարդ. նա անկեղծ կերպով հավատում է մտքի փրկարար, անհաղթելի ազդեցությանը, անպայման հավատում է խոսքի ուժին...:

... Եվ Խրիմյանը մնում է ֆանատիկոս, գաղափարամուլ, յուր ամբողջ կյանքի ընթացքում մինչև յոթնասուուն երկու տարեկան հասակը: Միայն այդ տեսակ հալածվածները կարող են ժողովրդական մարդիկ լինել, դրա մեջն է Խրիմյանի ժողովրդական մարդ լինելու գաղտնիքը:

... Սեր դեպի մարդկություն, ուրեմն և սեր դեպի յուր Ազգը, հավատ դեպի արդար մտքի ուժը. ահա այդ ժողովրդական մարդու նշանաբանը:

... Խրիմյանը օպտիմիստ է, լավատես է այդ բառի բուն քրիստոնեական մտքով. նրա համար չկան վատ մարդիկ աշխարհի երեսին, այլ կան միայն մոլորված մարդիկ...: Նա միշտ անհիշաչար է...: համառ է յուր մտքերի, յուր գաղափարների, յուր դավանած սկզբունքների մեջ: Նա մազի չափ չի շեղվի իր սկզբունքներից... մի քարյա սյուն, որին ոչ հողմը, ոչ էլ մորեկը չեն կարող շարժել յուր ամուր պատվանդանից:

Մանուկ և հսկա, հեզ և վիթխարի. ահա Խրիմյանի պատկերը: Հավատալ խոսքի ուժին, հավատալ մտքի անհաղթելի ազդեցու-

թյանը, հավատալ ճշմարտության, քրիստոնեական գաղափարի վերջնական հաղթությանը. ահա Մկրտիչ Խրիմյանի նշանաբանը, նրա հավատի դավանանքը:

... Որպես իդեալիստ նրա հավատը անսպառնի է, որպես բղն քրիստոնեական հովիվ, — նրա պարտաճանաչության զգացմունքը յուր հոգևոր զավակների վերաբերմամբ, նրա հոգացողությունը, յուր հոգևոր հոտի մասին՝ անսահման է...»:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՄԵՐՈՒՆԻ

(«ՄՇԱ», Թիֆլիս, 1892 թ., № 23)

... Հայրենիքի սերը: Դրա նյութն ունեի ես: Բայց մի բարեպատեհ հանգամանք պետք էր, որ վառվեր և բորբոքվեր: Խրիմյան Հայրիկը մի երկնային շանթով վառեց իմ մեջ այդ նյութը:

Հայրիկը քարոզը ես առաջին անգամ լսեցի Մեյդանի Ս. Գևորգ եկեղեցում (Թիֆլիս): Կանգնած էի առջև կարգումը: Դեռ չէի տեսել Հայրիկի պատկերը: Երբոր բարձրացավ բեմի վրա, դեռևս ոչինչ չխոսեցած, սոսկ այդ հայացքը իմ վրա մի չլաված տպավորություն գործեց: Մեծն Ներսես, Սահակ Պարթև, Մեսրոպ վայրկեհապես պատկերացան երեակայութեանս մեջ իբր կենդանացած և առջև կանգնած: Սիրտս լեցվեց, բուկս խեղդվեց, բայց ամենայն ուժով զրուպեցի ինձ և տեղս ու տեղս չոքեցի, գլուխս դրի գետնին, երկու ձեռքիս մեջ և խեղդված հեկեկանքով հորդ արտասուք թափեցի: Նա սկսեց խոսել, բայց ես չէի իմանում ոչինչ, իմ հոգին իր բոլոր զգացումներով թռել էր Հայաստան: Ահա այս ժամանակից իմ առաջվան ցավերի վրա ավելացավ և այս ցավը և ինձ համար անբուժելի դարձավ: Աստվածնիրություն, հայրենասիրություն և ուսումնասիրություն երթորդության պես միացյալ ուժով տիրեցին իմ ամբողջ բնությունը. այլևս ուրիշ զգացումների տեղի չտվին: Աշխարհային փառք, պատիվ, վայելչություն բոլորովին ոչնչացան ինձ համար:

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԱՆ

(«ԷՄ ԿՅԱՆՔԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԵՊԵՐԸ», Թիֆլիս, 1894 թ.)

Խրիմյան իդեալական բարձրաստիճան եկեղեցական է. անոր դեմքը շեշտակի դուրս կցայտե Հին Կտակարանին, իր բովանդակ հուրքովը և բանաստեղծականությամբը: Իր օժման արարողության միջոցին այնպես թվեցավ ինձի, թե Արարատի ստորոտը հնամենի ոգին տակավին արթուն կմնար: ... Այս մարդուն ամբողջական նկարագիրը կար-

ծեալ թե ավելի կաղապարված է տիպարի մը վրա, քան թե քրիստոնեական նվիրապետութեան: ... Իրեն համար կրօնք և հայրենասիրութիւն գրեթե համարժեք բառեր են:

... Այս նշանավոր մարդուն հետ քով-քովի մտերմական այնպիսի հարաբերութիւն մը ունեցաւ, որ անակնկալ մը եղաւ ինծի համար, ու այսպէս, էջմիածնի մեջ և հաջորդ ուղևորութեան ընթացքին կրցաւ մոտենն ծանոթանալ Խրիմյանի կյանքին:

... Հանգստավետ օրվան մը հաջորդող առտուն, հրավեր ստացաւ այցելել Նորին Սրբութեանը: Երբ մենք Արարատի վրա էինք, անիկա վաճառ հասած էր, և այնպէս կերակար, թե չէր կրցած սենյակէն դուրս ելլել, որովհետեւ իր վրա հիացող գեղացիները շուրջը կ'առնէին ամեն անգամ որ դուրս ելլեր: Մինչև իսկ պարտեղը պաշարված էր գեղա-

ցիներեն, որոնք ժամերով կսպասէին իրենց Հայրիկին նախածքին արժանանալու համար:

.. Անիկա աշխարհի ամենէն նրբամիտ մարդն է, որ ձեզի կ'առնէ իր խելացի աչքերուն մեկ նայվածքովը: Չեմ հիշեր տեսած ըլլալ ավելի սիրուն և գրավիչ դեմք մը. հաճութի սարսուռ մը ունեցաւ մտածելով, որ անոր քովը նստած եմ և կտեսնեմ ժպիտը, անտարակույս իր դիմագծին սովորական եղող այդ ժպիտը, որ կ'ընթացար իր վճիռ և թուխ աչքերուն շուրջը: Չայնն ալ շատ քաղցր էր, իսկ վարվելակերպը լեցուն էր մեծանշանութեամբ, որուն հոտին կ'զգար, թե ուժ կա:

Հ. Ֆ. Պ. ԼԻՆՉ

(«ԱՐՄԵՆԻԱ», հատոր Ա.)

